UDK 811.163.6’36(091) : 929Bohorič
Kozma Ahačič
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

OBRAVNAVA PRAVOPISA V TREH PREDELAVAH BOHORIČEVE SLOVNICE (1715, 1755, 1758)

Prispevek obravnava poglavje o pravopisu v treh predelavah slovnice Adama Bohoriča (1584): Hipolitovi iz leta 1715, rokopisni iz leta 1755 in celovški iz leta 1758. Analiza kaže, da gre glede na odvisnost od Bohoriča pri vseh treh predelavah za eno od najbolj izvirnih poglavij s številnimi izvirnimi rešitvami, ki jih je močno zaznamoval duh tedanjega časa. Še posebej izviren je del o »izgovorjavi glede na rabo črk«, ki se ukvarja s problematiko, zajeto tudi v nekaterih jezikoslovnih uvodih iz 17. in 1. pol. 18. stoletja, ki pa jih nobena od predelav ne upošteva kot neposredno predlogo.

The article examines the chapter on orthography in three revisions of Adam Bohorič’s grammar (1584): Hipolit’s from 1715, the manuscript revision from 1755, and the Klagenfurt revision from 1758. The analysis shows that, in terms of reliance on Bohorič, this is one of the most original chapters in all three revisions, with numerous original solutions, strongly marked by the spirit of the age. Particularly original is the part on »pronunciation with respect to the use of letters,« dealing with issues that are also included in some linguistic introductions from the 17th and 18th cc., even if these introductions were not models for any of the revisions.

Ključne besede: Hipolit Novomeški, zgodovina slovničarstva, rokopisna slovnica (1755), celovška slovnica (1758), Adam Bohorič, pravopis (*orthographia*)

Key words: Hipolit of Novo mesto, history of grammar-writing, manuscript grammar (1755), Klagenfurt grammar (1758), Adam Bohorič, orthography (*orthographia*)

0 Na prvi pogled bi lahko tri priredbe Bohoričeve slovnice, nastale v letih 1715, 1755 in 1758, označili kot razvojno nepomembna prepisa in prevod Bohoričevega izvirnika. Ob natančnejši analizi pa se nam tri slovnice kažejo kot dela, ki so s svojimi dobrimi in slabimi značilnostmi temeljnega pomena za razumevanje misli o jeziku v prvi polovici 18. stoletja ter tudi za razumevanje nekaterih zadreg v redkih jezikoslovnih zapisih v 17. stoletju.[1] Kot smo pokazali že na primeru poglavja o skladnji (Ahačič 2009: 51–80), se Hipolitova priredba iz leta 1715 (HG 1715) naslanja neposredno na Bohoričevo slovnico. Prinaša kar nekaj avtorskih dodatkov, mnoga mesta pa so izpuščena s tehtnim premislekom. Rokopisna slovnica iz leta 1755 (G 1755) je močno skrajšan prepis Hipolitove slovnice, ki je prav tako narejen na precej visoki ravni. Celovška slovnica iz leta 1758 (G 1758) pa prinaša precej nekritičen nemški prevod Hipolitove

[1] Poglavja o pravopisu iz obravnavanih treh slovnic do sedaj niso doživela natančnejše analize. Celovško slovnico iz leta 1758 je s tega vidika na eni strani analiziral Jože Toporišič (1988: 228–229), enako tudi Martina Orožen (2003 [1971]: 389). Tudi sicer se o teh treh slovnicah ni veliko analitično pisalo – še največ so v zadnjih desetletjih prispevali Anton Slodnjak (1971: 126–128), Josef Hahn (1971: 140–143) in Jože Toporišič (1984: 161–162; 1987: 324; 1988; 2003: 331–342; deloma tudi 1989: 241–242).

Hipolitove priredbe,[2] ki kaže še posebej nizko kvaliteto pri *knjigi* o skladnji, medtem ko je *knjiga* o *etimologiji* narejena povprečno, a z vsaj nekaj ambicije. Nasprotno pa sta uvod in poglavje o pravopisu v tej slovnici – kot nam bo potrdila analiza v nadaljevanju – narejena mnogo bolj kvalitetno in z večjim premislekom. Lahko rečemo, da po izvirnosti poglavje o pravopisu v G 1758 izstopa do te mere, da ga lahko z gotovostjo pripišemo drugi roki kot na primer poglavje o skladnji iste slovnice. Podatek, da je slovnica delo »dveh učenih mož«, iz uvoda v slovnico G 1758 (G 1758:)(3a) se nam tako kaže kot zelo verjeten. Pisec poglavja, ki ga bomo obravnavali v nadaljevanju, se je za razliko od svojega kolega, katerega delo smo opazovali ob analizi skladnje, izkazal kot avtor, ki se lahko enakovredno kosa s Hipolitom ter avtorjem okrajšanega rokopisa iz leta 1755 (G 1755).

Če smo torej na podlagi poglavja o skladnji najlažje opisovali razmerja med posameznimi slovnicami (Ahačič 2009), bomo lahko na podlagi poglavja o pravopisu najbolj nazorno opazovali, kako so se avtorji obravnavanih treh slovnic lotevali vprašanj, ki so bila za uporabnike njihove slovnice tedaj najbolj pereča in aktualna – in ki so morala biti prav zato opisana izvirno in s premislekom. Protestantska norma zapisa slovenskega knjižnega jezika, ki so jo opisovale te tri slovnice, se je namreč do te mere razlikovala od živega govora, da ni bila nobena opomba odveč. Po drugi strani pa je bilo to poglavje edino, pri katerem so se lahko pisci naslonili na določeno tradicijo. O pravopisnih vprašanjih so namreč (na sicer redkih mestih) pisali tudi pisci drugih knjižnih del, na primer Janez Ludvik Schönleben, Gregor Vorenc, Matija Kastelec, Janez Vajkard Valvasor, Janez Svetokriški, Jernej Basar in Franc Mihael Paglovec.

1 Pravopis v Hipolitovi izdaji slovnice iz leta 1715 (HG 1715)

Hipolit je kot osnovo svojega poglavja o pravopisu (= »1. knjige« slovnice) vzel Bohoričevo peto tabelo, ki je opisovala »latinskokranjski« pravopis (BH 1584: 25–35), vendar je pri tem naredil več sprememb.

Prvo spremembo prinaša že naslov poglavja, saj imamo namesto »latinskokranjskega« pravopisa (*latinoCarniolana*; BH 1584: 25) opraviti z »latinskoslovenskim« (*Latino Slavonica* – torej s slovenskim pravopisom z latinskimi črkami; HG 1715: 1), črke tega pravopisa pa niso označene samo kot »kranjske« (*Carniolanae*; BH 1584: 25), ampak kot »slovenske kranjske« (*Slavonicae Carniolanae*; HG 1715: 1).[3] Podobno je v naslovu poglavja o nekaterih znamenjih in oznakah pri Hipolitu (za razliko od Bohoriča) poudarjeno, da gre za »slovenski pravopis« (*orthographia Slavonica*; BH 1584: 30, HG 1715: 6). Takšen odmik od oznake »kranjski« za »slovenski« je razumljiv glede na kraj nastanka slovnice in glede na deklarativno usmerjenost slovnice na celoten prostor »Štajerske, Koroške in Kranjske«. Kljub temu pa sem in tja še najdemo tudi oznako »kranjski« (v *knjigi* o pravopisu npr. pri delitvi črk, HG 1715: 5).

[2] Kakor se je pokazalo, G 1755 ni latinska predloga slovničnega dela G 1758, kot na več mestih meni Toporišič, ki pa natančnejše analize ni mogel opraviti, saj očitno ni imel kopij G 1755.

[3] Glede izrazov *slovenski/slovanski, kranjski* itd. gl. Mülller (2003), Narat (2003), Ahačič (2007: 231–234).

Izmed šestih poglavij *knjige* je povsem Hipolitovo eno samo (*caput II.*; HG 1715: 2–4), ostala pa so v večji ali manjši meri prirejena po Bohoričevem besedilu. Poglavja si ustrezajo tako, kot je razvidno iz naslednjega grafa:

Naslov poglavja pri Bohoriču	**BH 1584, str.**	**Naslov poglavja pri Hipolitu**	**HG 1715, str.**
DE ORTHOGRAPHIA	1	LIBER PRIMUS: De Orhographia Latino Slavonica	1
Tabella quarta: Orthographia latinoCarniolana	25	Caput I: De Literis Slavonicae Linguae	1
/		Caput II: De Pronunciatone ex usu Literarum	2
Divisio elementorum	28	Caput III: De Diviſione Elementorum	5
De numeris per literas notandis	29	<De Numeris per Literas notandis>	5
De apicibus quibuſdam /.../	30	Caput IV: De apicibus quibuſdam	6
Sequuntur quaedam obſervationes	32	Caput V: Sequuntur quaedam obſervationes	8
De Combinatione Literarum	10	Caput VI: De Combinatione Literarum	10

1.1 V poglavju o črkah slovenskega jezika (*De Literis Slavonicae Linguae*; BH 1584: 25–28, HG 1715: 1–2) je Hipolit izpustil celoten opis osnovnega nabora črk (torej ime črke – *nomen*, glasovno vrednost črke – *potestas* ter komentarje rabe črk *c, f, h, i, l, q, s, v, u, x, y, z*); kakor Bohorič ni na tem mestu navajal razlike med *i* in *j*, presenetljivo pa tudi ne razlike med *u* in *v* (navede samo mali in veliki *v*), čeprav je bilo v tedanjem času to razlikovanje že razmeroma uveljavljeno (vsekakor bolj kot v Bohoričevem času) – Valvasor na primer v svojem prepisu Bohoriča to razlikovanje še dodatno poudari (Valvasor 1689: II, 275). Opise znakov za *š, ž, č* in *šč* (*ſh, sh, zh, ſhzh*) je kakor Bohorič umestil na konec poglavja, pri čemer je (poleg nemških prevodov, ki jih je dodal v celotni *knjigi*) pri *ſh* in *sh* dodal razlikovalni primer »Iho̅ga, Oraculus [prav: Graculus], ein Heber« ter »shoga, pila, ein Ballen«, pri vseh pa je izpustil primerjavo s hrvaškimi glagolskimi črkami. Kaže, da Hipolit ni najbolje razumel, zakaj Bohorič navaja sklop *šč*, saj je kot varianto tega sklopa navedel njegovo ime, kot ga najdemo pri Bohoriču (»*ſhzha aut ſhzh*«), torej *šča*.

Enako zadrego je imel pri razumevanju kolikerosti nekaterih slovenskih soglasnikov (BH 1584: 29, HG 1715: 5; o tem gl. Ahačič 2007: 204) v poglavju o delitvi znakov in črk, saj je Bohoričeve opise kolikerosti zamenjal kar s številom črk, ki jih lahko imajo zlogi:

Bohorič	**Hipolit**
sedmerni soglasnik *ſhzha* [= njegovo ime], tj. *ſhzh* [šč = s + k + t + s + k + h]	zlog s šestimi črkami: *ſhzhim*
četverni soglasnik *zherv*, tj. *zh* [č = t + s + k + h]	zlog s petimi črkami: *zherv*
trojni soglasnik *ſha*, tj. *ſh* [š = s + k + h]	zlog s štirimi črkami: *ſhaz*
dvojni soglasniki *fert*, tj. *f* [f = p + h], *hir*, tj. *h* [h = k + h] in *semlja*, tj. *s* [z = d + z]	zlog s tremi črkami: *ſha* ali *sha*

V istem poglavju je tudi spremenil Bohoričevo letnico 1584 v letnico 1715 (BH 1584: 30, HG 1715: 6) – torej letnico izida svoje slovnice.

V poglavju o nekaterih znamenjih in oznakah je pri uvodnem naštevanju predlogov, ki se rabijo z opuščaji, Hipolit pomotoma izpustil predlog *s* (BH 1584: 31, HG 1715: 7), Bohoričev primer *v'zerkvi* pa je nadomestil s primerom *v'Hishi* (BH 1584: 32, HG 1715: 8).

Prav tako je pri »nekaterih opombah« skromno nadomestil Bohoričev primer *k'Hieronymu* s primerom *k'Herbardu* (BH 1584: 32, HG 1715: 9), v poglavju o sestavljanju črk pa je dodal še primera *ſpanje* in *ludje* (BH 1584: 34, HG 1715: 10) ter med ločili podpičje in klicaj.

1.2 Poglavje o izgovorjavi glede na rabo črk (*De Pronunciatione ex usu Literarum*, HG 1715: 2–4) je v celoti Hipolitovo, vendar tudi v njem najdemo nekatere Bohoričeve vplive ter nekatere odmeve na zapise njegovih predhodnikov iz 17. stoletja.

1.2.1 Najprej je Hipolit opisal **razmerje med črkama *c* in *k*** (HG 1715: 3):

»Prvič, glede črke *c* je treba biti pozoren na naslednje: čeprav se *c* v slovenskem enako kot v latinskem jeziku druži s samoglasniki *e*, *i*, *y*, se jo razen pri lastnih imenih, tujkah in besedah, narejenih iz latinščine, zelo redko rabi ob drugih treh samoglasnikih: *a*, *o*, *u*, ampak namesto črke *c* praviloma stoji *k*, na primer *ka, ko, ku* namesto *ca, co, cu*. Zato se pri Slovencih ne piše *cateri*, ampak *kateri* (*qui, welcher*), ne piše se *coritu*, ampak *koritu* (*linter, Trog*), ne piše se *curba*, ampak *kurba* (*meretrix, Hur*).

Drugič, kakor je pri Latincih precej redka raba soglasnika *k* s samoglasniki *a, o, u*, tako je nasprotno pri Slovencih zelo redka raba črke *c* s temi samoglasniki. Namesto nje stoji črka *k* – razen v osebnih imenih ali besedah, narejenih iz latinščine, kjer pa še vedno večkrat najdemo *c*, npr. *Catharina*, *Catechiſmus*.«[4]

Pri oblikovanju gornje formulacije se je lahko naslonil na naslednje Bohoričevo mesto (BH 1584: 26):

[4] »Primo, Circo literam C, hoc adverti debet, quod licet in Slavonica aeque ac in Latina lingua jungatur vocalibus e, i, y, rariſſime tamen extra nomina Propria, peregrina, aut a latina derivata jungitur alijs tribus vocalibus, a, o, u, ſed loco, c, ordinarie jungitur, k, verbi gratia: ka, ko, ku, pro ca, co, cu. Hinc non ſcribitur apud slavos cateri ſed kateri, qui, welcher. neque coritu ſed koritu, linter, Trog. Neque curba ſed kurba, meretrix, Hur. Secundo, Sicut conſonantis, k, rarior eſt uſus apud latinos cum vocalibus a, o, u. ita e converſo rariſſimus eſt uſus slavis litterae c cum dictis vocalibus, ſed ejus loco, k, extra tamen Nomina propria, aut a latinis derivata, in quibus etiamnun viget, ut Catharina, Catechiſmus, etc.«

»Raba te črke je lahko v kranjskih besedah – seveda pred samoglasnikoma *a* [sic!, mišljeno je bilo verjetno *e*] in *i* – enaka kot v latinskih, kakor vidimo v besedi *Cerkov* (*templum*). Vendar pa se mora v tujih besedah (tuje pa imenujemo vse besede razen slovenskih) ohranjati raba črke, kakor ustreza posameznemu jeziku, tako da se vidi izvor besede, npr. *Chriſtus*, *Catechiſmus* itd.«,[5]

vendar pa je – kot vidimo – formulacija v HG 1715 povsem Hipolitova in glede na Bohoriča vsebinsko bistveno dopolnjena ter jasnejša.

Schönleben in Valvasor o razmerju med *c* in *k* še ne pišeta, pač pa imata pred Hipolitom o teh dveh črkah kratki opombi Kastelec (Stabej 1997: 593, 598) in Svetokriški (1691: c 1b–c 2a), vendar brez podobnosti s Hipolitom.

1.2.2 Sledi odlomek **o zapisu odrazov izglasnega in predsoglasniškega *ł* ter švapanju** (HG 1715: 3–4):

»Tretjič. Čeprav moramo črko *l* vedno pisati, pa je včasih ne izgovarjamo, ampak namesto nje izgovarjamo samoglasnik *u*. To je lepo, če je *l* na koncu besede, in neskladno, če je na sredi besede. Tako se precej lepo izgovarja *ſim biv* namesto *ſim bil* (*fui, bin gewesen*), *ſim vídiv* namesto *ſim vidil* (*vidi, hab geſehen*), *ſim pléſsau* namesto *pléſsal* (*ſaltavi, hab getanzet*), čeprav se mora pisati *bil, vidil, pléſsal* (dasi se tudi pravilno izgovori *l* po šegi spodnje Kranjske). Nasprotno pa, če najdemo *l* na sredi besede, se preko mere neskladno izgovarja *v* namesto *l*, npr. *kobiva* namesto *kobila* (*equa, ein Stute*), *másvu* namesto *maslu* (*butyrum, Schmalz*), *pvátnu* namesto *plátnu* (*tela, Leinwath*), kakor je navada pri prebivalcih gornje Kranjske in koroških Slovencih.«[6]

Kakor lahko vidimo, Hipolit strogo normativno ločuje »u« na mestu izglasnega in predsoglasniškega *ł* ter »u« kot posledico švapanja. Medtem ko mu je prvi tip izgovora lep (*ornatus*), se mu zdi drug tip izgovora preko mere neskladen (*ultra modum absonus*) z normo izgovora knjižnega jezika, četudi je tak izgovor v rabi pri »prebivalcih gornje Kranjske in koroških Slovencih«. Kot je razvidno iz odlomka, je Hipolit poznal tudi belokranjski *-ł*, ki ga sicer označi kot »pravilen« izgovor »po šegi spodnje Kranjske«, nikakor pa to ni izgovor, ki bi ga sam izrecno izpostavljal.

Tradicija pisanja odrazov izglasnega in predsoglasniškega *ł*, ki je začel v govoru (in tudi nekaterih zapisih) že proti koncu 16. stoletja dosledneje prehajati v *u̯* (Rigler 1961–1962: 241–252, za celotno literaturo gl. Greenberg 2002: 169–170), je bila sicer predvsem zaradi vloge, ki sta jo igrala Hrenov in Schönlebnov prevod *Evangelijev in listov*, tako močna, da je bil kljub drugačnemu izgovoru zapis z *l* vsaj teoretično povsem

[5] »Huius literae poterit eſſe uſus in dictionibus Carniolanis, ſicut et in latinis, videlicet ante, a et i, vocales, vt in voce Cerkov, id eſt templum, apparet: ſed in dictionibus peregrinis (appelabuntur vero hic peregrinae dictiones omnes, praeter ſlavicas) ſuus retinendus, proprio idiomati conveniens, huius literae vſus, quo appareat origo vocum, vt: Chriſtus, Catechiſmus etc.« Kjer ni označeno drugače, je navedke prevedel avtor prispevka; navedki iz BH 1584 so včasih prirejeni po Toporišičevem prevodu, včasih pa so narejeni na novo.

[6] »Tertio Litera, L, licet ſemper ſcribi debeat, quandoque tamen non pronunciatur, ſed illius loco pronunciatur vocalis, u, ornate quidem ſi, L, in fine dictiones, obſone admodum ſi in medio dictionis reperiatur, ſic ornatius pronunciatur ſim biv, pro sim bil, fui, bin geweſen. Sim vidiv, pro, ſim vidil, vidi, hab geſehen. ſim pleſsau, pro, pleſsal, ſaltavi, hab getantzet. quamvis ſcribi debeat bil, vidil, pleſsal, licet etiam bene exprimatur per, L, iuxta morem inferioris Carnioliae, e contra ſi, L, in medio dictionis reperiatur ultra modum abſone exprimitur, v, pro, l, ut kobiva pro kobila, equa, ein Stute. masvu, pro, maslu, butyrum, Schmaltz. pvatnu pro platnu, tela, Leinwath. prout ſuperioris Carnioliae Incolis et Carinthianis slavis conſvetum eſt.«

samoumeven. Pravkar navedeni Hipolitov opis je prvi obširnejši zapis o tej problematiki. Krajšo omembo tega problema pred Hipolitom sicer najdemo že pri Svetokriškem (1691: c 2a), ki opiše črko *l* kot nadomestilo za *u* (»accipitur loco V«), ki pa zahteva izgovor *u* – ta problem omenja Svetokriški kot prvi na Slovenskem,[7] za njim pa še Kastelec–Vorenčevem rokopisnem slovarju (Stabej 1997: 593;[8] v Kastelčevem delu *Nebeshki Zyl* iz leta 1684 tega še ne najdemo).

1.2.3 Zapis glasov *s* in *z* ter *š* in *ž* je v nadaljevanju pojasnjen takole (HG 1715: 4):

»Četrtič, glede soglasnikov, ki se zapisujejo z dolgim *ſ* in kratkim *s*, si je v slovenščini treba pridno zapomniti, da moramo kratki *s* izgovarjati blažje in mehkeje, dolgi *ſ* pa bolj ostro. Primer za prvega bi bila beseda *sad*, ki se izgovarja kakor nemška beseda *Saamen* in pomeni 'zadaj' (*retro, ruckwertz*). Nasprotno pa se *ſad*, zapisan z dolgim *ſ* izgovarja kot latinska beseda *sedes* in pomeni 'sadež' (*fructus, ein Frucht*). Enako imajo zlogi *sha, she, shi, sho, shu* z manjšim [sic!] *s* blažjo izgovorjavo in nasprotno zlogi *ſha, ſhe, ſhi, ſho, ſhu* v vsaki besedi izgovorjavo daljšega *ſ* oziroma bolj ostro izgovorjavo.«[9]

Tudi ta Hipolitov opis nima (razen namiga na nemško besedo *Saamen*) nobene neposredne povezave z Bohoričevimi opombami k zapisu glasov *s* in *z* ter *š* in *ž* (BH 1584: 27–28). Pač pa se je lahko tu Hipolit opiral na nekatere zapise svojih predhodnikov. Osnovni Hipolitov poudarek (blažji *z* in ostrejši *s*) ter razlikovalna primera *sad* in *ſad* sta namreč posneta po Schönlebnovem *Praemonitio ad Lectorem* (Schönleben 1672: A 7b–A 8a). Podoben opis razlike med *s* in *z* imata pred Hipolitom tudi Kastelec (1684; Stabej 1997: 598), Svetokriški (1691: c 2a–c 2b) in Vorenc (Stabej 1997: 596), vendar pa imajo drugačne primere. V drugo smer gredo tudi drobni dodatki pri Valvasorju (Valvasor 1689: II, 276), enak primer, a drugačno razlago pa ima Kastelec (1678 in 1682; Stabej 1997: 599). Hipolit je Schönlebnov uvod v lekcionar vsekakor dobro poznal, to mesto pa nam kaže, da ga je očitno tudi uporabljal.

1.2.4 Raba črke *z* za glas *c* pa je pojasnjena takole (HG 1715: 4):

»Petič, soglasnik *z* pogosto stoji pred *e, i, y* namesto *c*, npr. *Zerkov* (*Eccleſia, Kirchen*), *Zigan* (*Zingarus, Zigeiner*), *Zygar* (*Convector, Schiffknecht*), poleg tega pa *c* razen v osebnih imenih ali v besedah, narejenih iz latinščine, nikoli ne stoji pred samoglasniki *a*, *o*, *u*, ampak stojita pred njimi ali *z* ali *k*, kakor je bilo povedano zgoraj.«[10]

[7] »L. Na koncu besede se rabi kot nadomestilo za *u*, npr. *je pelal, je uſtal, je dial*; vendar se izgovarja kot *u*, torej *je pelau*, itd.«. Za obravnavo te tematike pri drugih avtorjih prim. tudi Ahačič (2008: 113, 118–120).

[8] »L. Na koncu besede s*e* rabi kot nadomestilo za *v*, npr. *je pelal, je vstal, je dial*; vendar se izgovarja kot *u*, torej *je pelau*, itd.« Prevedel K. Gantar.

[9] »Quarto circa conſonantes, ſ, longum, et, s, curtum hoc diſcrimen in slavonico idiomate diligenter notandum eſt, quod, s, curtum mitius, et lenius, at, ſ, longum aſperius pronunciari debeat, exemplum prioris ſit vox, sad, quae pronunciatur ad modum germanicae vocis: Saamen: et ſignificat retro, ruckwertz. e contra, ſad, longo, ſ, ſcriptum pronunciatur ad modum latinae vocis: ſedes: et ſignificat, fructum, ein Frucht. Idem accidit quod syllabae sha, she, shi, sho, shu, minoris, s, mitiorem pronunciationem et e converſo ſyllabae ſha, ſhe, ſhi, ſho, ſhu, longioriſ, ſ, ſeu aſperiorem pronunciationem in omni dictione ſequantur.«

[10] »Quinto conſonans, z, persaepe loco c, jungitur vocalibus e, i, y. ut Zerkou, Eccleſia, Kirchen. Zigan, Zingarus, Zigeiner. Zygar, Convector, Schiffknecht. licet, c, extra nomina propria, aut a latinis derivata nunquam in slavoniſmo jungatur vocalibus a, o, u. ſed vel, z, vel k. ut ſupra dictum eſt.«

Tudi ta formulacija je izvirno Hipolitova, ni pa najbolj posrečena, saj meša pravilo, da se črka *z* izgovarja kot *c* (po nemščini) s pravilom, da se črka *c* v latinščini (in zato tudi v latinskih tujkah) pred *e*, *i*, *y* izgovarja kot *c*, pred *a, u, o* pa kot *k* – in da se lahko zato prva skupina zapisov *c* v slovenskih besedah nadomešča z zapisom s črko *z*, druga skupina pa s črko *k*. Tudi vsi trije primeri so izvirni Hipolitovi. O črki *z* sicer pišejo pred Hipolitom tudi Bohorič (po njem Valvasor), Kastelec in Svetokriški, vendar drugače.

2 Pravopis v rokopisni varianti slovnice iz leta 1755 (G 1755)

Poglavje o pravopisu v G 1755 sledi Hipolitovemu besedilu, razlik med HG 1715 in G 1755 pa je zelo malo. Poleg pisave *Sclavonicus* (npr. G 1755: 2a) namesto *Slavonicus* (npr. HG 1715: 1), *V* in *u* (G 1755: 2a) namesto *V* in *v* (HG 1715: 1) v abecedi ter nekaj manjših popravkov so v G 1755 izpuščeni naslednji primeri: *ſha* in *sha* kot primera zlogov iz treh črk (HG 1715: 5, G 1755: 4a), *k'Hjeronymu* (HG 1715: 7, G 1755: 4b) ter *k'Herbardu* in *k'Paulu* (HG 1715: 9, G 1755: 5b), letnica 1715 (HG 1715: 6) pa je spremenjena v letnico 1755 (G 1755: 4a). Vse ostalo je veren prepis HG 1715.

3 Pravopis v celovški izdaji slovnice iz leta 1758 (G 1758)

Tudi celovška izdaja slovnice iz leta 1758 (G 1758) sledi Hipolitu in nikjer samo Bohoriču. Vendar pa je poleg tega poglavje o pravopisu (tudi tu »1. knjiga«) glede na HG 1715 najbolj izvirno poglavje v G 1758. Ohranjena je sicer osnovna shema HG 1715, vendar je besedilo – poleg tega, da je prevedeno v nemščino – drugače razporejeno in bistveno dopolnjeno oziroma spremenjeno. Odnos med posameznimi poglavji te *knjige* v G 1758 in HG 1715 je naslednji:

Naslov poglavja v G 1758	**G 1758, str.**	**Naslov poglavja pri Hipolitu**	**HG 1715, str.**
Das erſte Buch: Von der Orthographia der Windiſch- und Craineriſchen Sprache	1	LIBER PRIMUS: De Orhographia Latino Slavonica	1
I. Von denen Buchſtaben §1	1	I. De Literis Slavonicae Linguae	1
§ 2	2	III. De Diviſione Elementorum	5
§ 3	2–3	De Numeris per Literas notandis	5–6
II. Von der Außſprach, und Schreibens-Arth deren Windiſchen Conſonanten § 1	3–4	II. De Pronunciatone ex usu	2
§ 2	4–5	Literarum	3–4
§ 3	5–6		3–4
§ 4	6–7	I. De Literis Slavonicae Linguae	4, 2

III. Von der Außſprach deren Vocalen, und von denen Accenten § 1	8–9	/, III. De Diviſione Elementorum,	/, 5, /,
§ 2	9–11	/, IV. De nota Accentus acuti, /, IV. De nota Accentus acuti, /, De nota Accentus gravis, /	7, /, 6–7, /, 6, /
IV. Von dem Apoſtropho	11–12	/, IV. De nota Apoſtrophi, /, IV. De nota Apoſtrophi	/, 7, /, 8, 7–8, 7
V. Von einigen beſonderen Anmerckungen der Buchſtaben	13–14	V. Sequuntur quaedam obſervationes	8–9
VI. Von zuſammenfügung deren Buchſtaben, und denen Interpunctionen	15–16	VI: De Combinatione Literarum 1., 3.	10

Spremenjen je že naslov *knjige* (HG 1715: 1, G 1758: 1), saj je oznaka *De Orthographia Latino Slavonica* (= slovenski pravopis v latinskih črkah) spremenjena v skladu z nadaljevanjem besedila v *Von der Orthographia der Windiſch- und Crainerifchen Sprache* (= pravopis kranjskoslovenskega jezika).

3.1 V **prvem poglavju** je spremenjen Hipolitov vrstni red (HG 1715: 1, 5–6, G 1758: 1–3), saj sta združena Hipolitovo prvo (v G 1758 § 1) in tretje (v G 1758 § 2 in 3) poglavje. Od Hipolitovega besedila je drugi del prvega poglavja prestavljen v drugo poglavje, od besedila Hipolitovega tretjega poglavja pa manjka podatek o 29 črkah slovenske abecede, o dolgih in kratkih samoglasnikih ter primeri dolžine zlogov glede na število črk – namesto njih stoji naslednja razlaga, ki predstavi problematiko razumljiveje, kot bi jo (Hipolitovi) primeri:

> »Druge črke [poleg samoglasnikov] imenujemo konzonante, od katerih se jih eden ali več združuje s samoglasnikom, dvoglasnikom ali troglasnikom ter tako tvori zlog – sami pa zunaj zloga ne morejo biti izgovorjeni.«[11]

Troglasnikom so dodani *vaj, vej, vij, voj, vuj* ter primera *Veifchza* (*eine Zauberin*) ter *Vaikfenza* (*ein Haupt-Kiß*). Letnica 1715 je zamenjana z letnicama 1757 ter 1749, kar seveda ni narejeno brez premisleka in brez vzroka.[12] Bolj pedagoško in obširneje je razložen postopek razpoznavanja rimskih črk z odštevanjem (npr. IV je 5 minus 1).

3.2 Še bolj je preurejeno **drugo poglavje**. Medtem ko je prvi razdelek nekoliko prost, vendar vsebinsko dosleden prevod Hipolitove predloge (HG 1715: 2, G 1758: 3–4), gre v drugem razdelku (G 1758: 4–5) že za precej svobodno priredbo. Opis **rabe črk *c*, *z* in *k*** je glede na Hipolita (HG 1715: 3–4) združen v eno enoto ter bistveno bolj razumljiv:

[11] »Die übrige Buchſtaben werden Conſonanten genennet, auß welchen eine, oder mehr mit einem Vocal, oder Diphtong, oder auch Triphtong zuſammen geſetzt, eine Sylben machen, ſonſt vor ſich ſelbſt nicht mögen außgeſprochen werden.«

[12] Predvsem v letnici 1757 bi po našem mnenju mogli in morali iskati tudi leto nastanka slovnice in z njegovo pomočjo določiti vsaj potencialna avtorja te slovnice.

»Predvsem je treba biti pozoren pri črkah *c, k* in *z*, in sicer na naslednje: 1. *C* postavljamo samo pred samoglasnike *e, i, y*, namesto njega pa stoji zelo pogosto tudi *z*, npr. *Zerkou* (*die Kirch*), *Zigan* (*Zigeiner*), *Zygar* (*Schiff-Knecht*) itd. 2. Kadar bi *c* stal pred *a, o, u*, moramo namesto *c* rabiti *k* ali *z*, npr. *Kateri* in ne *Cateri* (*welcher*), *Koritu* in ne *Coritu* (*Trog*), *Kurba* in ne *Curba* (*Hur*), *Zokla* in ne *Cokla* (*Zucker*) itd. 3. Izvzeti pa moramo primere, kadar *c* stoji pred samoglasniki *a, o* ali *u* v lastnih imenih ali besedah, narejenih iz latinščine: v takšnih primerih ostane *c*, npr. *Catharina* in ne *Katharina*, *Catechiſmus* in ne *Kathechiſmus* itd.«[13]

Vsi primeri so vzeti iz Hipolita – razen primera *Zokla*, ki ponazarja na novo uvedeno razlago.

Tretji razdelek (G 1758: 5–6) prinaša Hipolitov opis **zapisovanja odrazov izglasnega in predsoglasniškega *ł* ter švapanja** (HG 1715:3–4), ki pa je deloma spremenjen:

»Čeprav Kranjci sicer pišejo *l* kot zadnjo črko pri glagolih, deležnikih in mnogih pridevnikih *in genere masculino* (moškega spola), pa moramo takšne besede izgovarjati ne z *l*, ampak z *u*. Četudi se torej piše naslednje besede z *l*: *ſim bil, ſim pléſal, je rékol, ti ſe bél*, se kljub temu izgovarjajo *ſim biu* 'sem bil'*, ſim pléſau* 'sem plesal'*, je rékau* 'je rekel'*, ti ſe béu* 'ti si bel' itd. Nasprotno pa mora – če želimo govoriti lepo po Kranjsko – *in genere foeminino* (pri ženskem spolu) in drugje, če *l* ni zadnja črka v besedi, ta *l* ohraniti svojo izgovorjavo in ga nikakor ne smemo izgovarjati kot *u*. Zato se ne izgovarja naslednjih in drugih takšnih besed nič drugače, kot so zapisane: npr. *ona ja bila* 'ona je bila', *ona je pleſála* 'ona je plesala'; torej tudi *kobíla* in ne *kobíua*, *máslu* in ne *másvu*, *platnu* in ne *puatnu*. /.../ Je pa tudi nekaj – a ne veliko – izjem, v katerih moramo *l*, četudi ni zadnja črka, izgovarjati kot *u*. Besedo *dolgé,* moramo na primer izreči *dougé* /.../«.[14]

[13] »Vor andern iſt von denen dryen Buchſtaben c. k. und z. zu mercken, und zwar 1. Daß das c. allein dieſen dreyen Vocalen e. i. y. vorgeſetzt werden, an deſſen ſtatt auch das z. gar offt zu kommen pfleget, als e. g. Zerkou die Kirch, Zigan Zigeiner, Zygar Schiff-Knecht, etc. 2. Wann das c. denen Vocalen a. o. und u. ſollte vorgeſetzt werden, muſ anſtatt das c. das k. oder z. gebraucht werden: als e. g. Kateri und nicht Cateri welcher, Koritu und nicht coritu Trog, Kurba und nicht Curba Hur, Zokla und nicht Cokla Zucker, etc. 3. Wird es doch aßgenohmen, da das c. in denen Nominibus Propriis, oder auß der Lateiniſchen Sprach gemachten Worthen denen Vocalen a. o. oder u. vorgeſetztet wurde, in ſolchen Umſtänden verbleibet das c.: als e. g. Catharina und nicht Katharina, Catechiſmus und nicht Kathechiſmus, etc.«

[14] »Ob zwar ſchon die Crainer in Gebrauch haben den letzten Buchſtaben in denen Verbis, Participiis, und etwelchen Adiectivis in genere maſculino, oder bey dem männlichen Geſchlecht mit einem l. zu ſchreiben, ſo muß doch ein ſolches Wort nicht mit l. ſondern mit einem u. außgeſprochen werden. Alſo ſchreibet man zwar folgende Wort mit einem l. ſim bil, ſim pléſal, je rékol, ti ſe bél; nichts deſtoweniger werden ſie nur alſo außgeſprochen ſim biu bin geweſen, ſim pléſau hab getantzt, je rékau er hat geſagt, ti ſe béu du biſt weiß, etc. Da hingegen in genere faeminino, oder weiblichen Geſchlecht, und ſonſt, da das l. nicht der letzte Buchſtab in einen Wort iſt, um zierlicher Craineriſch zu reden, muſ das l. die eigene Außſprach behalten, und keines Weegs die außſprach eines u. an ſich nehmen. Mithin ſpricht man folgende, und andere dergleichen Worth nicht anderſt auß, als wie ſie geſchriben werden; e. g. ona ja bila ſie iſt geweſen, ona je pleſala ſie hat getantzt, alſo auch kobíla und nicht kobíua, máslu und nicht másvu. platnu und nicht puatnu. Kobíla eine Stutte, Máslu Schmaltz, Plátnu, die Leinwand. Es werden doch etliche wenige Worth außgenohmen, in denen das l. ſo auch der letzte Buchſtab nicht iſt, muß auf die Arth deß u. außgeſprochen werden, wie das Worth dolgé, muß man ſagen dougé, dolgé die Schulden.«

G 1758 sledi Hipolitovemu ločevanju med prvim in drugim tipom izgovora črke *l*,[15] vendar dodaja, da je nekaj izjem, pri katerih moramo *l*, četudi ni zadnja črka, izgovarjati kot »*u*«, pri čemer pa navede zgolj primere za »u« na mestu predsoglasniškega *l*. S takšno natančnejšo definicijo izjem je bilo švapanje tudi teoretično izločeno iz tedanje norme. Poleg tega uvaja G 1758 tudi opozicijo med izgovorom »*l* z [*v*]« v izglasju besed moškega spola ter izgovorom istega »*l* z [l]« v besedah ženskega spola »in drugod«. Na natančnejšo formulacijo glede zapisovanja odrazov izglasnega in predsoglasniškega *ł* ter švapanja bi morda lahko vplival tudi Paglovec (1741:)(4a), ki zapis z *l* utemeljuje s tradicijo in »izpeljanimi oblikami pri ženskem spolu in množini« (npr. *dial* : *diala*) – je pa tak vpliv seveda težko dokazati.

V četrtem razdelku (G 1758: 6–7) je spet združen Hipolitov opis **razlage razlik med *s* in *z* ter *š* in *ž*** (HG 1715: 4), temu pa so dodani primeri za *ž* in *š* iz Hipolitovega prvega razdelka (HG 1715: 2). V to lepljenko je vključen en sam avtorski stavek [v prevodu je podčrtan], ki poskrbi za večjo razumljivost, en pomen ter en primer: *shila* (*die Ader*). Ostali deli so le malenkostno popravljeni. Kljub temu pa je končni rezultat boljši kot pri Hipolitu:

> »Pozorni moramo biti tudi na razliko med dolgim *ſ* in kratkim *s*, kajti kratki *s* moramo izgovarjati povsem blago, dolgi *ſ* pa bolj ostro. Kot na primer beseda *sad*: s kratkim *s* se izgovarja kakor v nemščini beseda *Saamen*, z dolgim *ſ* pa kot latinska beseda *ſedes*. Na to moramo biti tako pri pisanju kakor pri izgovarjanju dobro pozorni, ne toliko zaradi ljubkosti jezika kakor zaradi razlike v pomenu. Beseda *sad* z kratkim *s* namreč pomeni 'zadaj' (*ruckwertz*), *ſad* z dolgim *ſ* pa pomeni 'sadež' (*ein Frucht*). Tudi *ſhala* z dolgim *ſ* pomeni 'šala' (*ein Schertz*), s kratkim *s* pa pomeni 'lepa' (*angenehm*) [mišljena je beseda *sala* ne *shala*!]; *ſhaga* z dolgim *ſ* pomeni 'šoja' (*Heher*), *shaga* s kratkim *s* pa pomeni 'žoga' (*ein Palln*). Na enako moramo biti pozorni tako pri pisanju kakor v izgovorjavi pri zlogih *ſha, ſhe, ſhi, ſho, ſhu*, ki se morajo enkrat pisati z dolgim *ſ*, enkrat pa s kratkim *s* in izgovarjati glede na zgoraj podana pravila. Tako pišemo z dolgim *ſ* naslednja imena:[16] *ſhema* (*eine Larve*), *ſhilu* (*ein Schuſter-Aale*), itd. Nasprotno pa pišemo s kratkim *sh* naslednja imena – ki jih seveda tudi blago izgovarjamo: *shila* (*die Ader*), *shena* (*ein Weib*), *shaba* (*ein Froſch*), *shupa* (*ein Suppen*), itd.«[17]

[15] Torej: 1. »u« na mestu izglasnega in predsoglasniškega *l* ter 2. »u« kot posledica švapanja.

[16] Gre za *imena* v pomenu 'samostalniki in pridevniki'.

[17] »Es iſt auch der Unterſchied zwiſchen einen langen, ſ. und einen kurtzen s. wohl in acht zu nehmen; dann das kurtze s. muß gantz lind, und das lange ſ. etwas ſchärffer außgeſprochen werden: als zum Exempel das Worth sad, mit einem kurtzen s. wird diſes s. außgeſprochen, wie in den Teutſchen das Wort Saamen, mit einem langen ſ. aber, wie jenes in dem Lateiniſchen Wort ſedes; und dieſes ſowohl in Schreiben, als in Außſprechen genau zu beobachten iſt, nicht ſovil wegen einer Zierlichkeit der Spraach, als wegen deß Unterſchieds der Bedeutnuß: dann das Worth sad mit einem kleinen s. heiſt ruckwerts, ſad aber mit einem langen ſ. ſo heiſt es die Frucht. Alſo auch ſhala mit einem langen ſ. heiſt Schertz, mit einem kurtzen s. aber heiſt angenehm: ſhaga mit einem langen ſ heiſt ein Heher, shaga mit einem kleinen s. heiſt ein Palln. Ein gleiches iſt zu beobachten ſowohl in Schreiben, als in Außſprechen mit denen Sylben ſha, ſhe, ſhi, ſho, ſhu, die bald mit einem langen ſ, bald mit einem kurtzen s. müſſen geſchrieben, und nach der obbemelten Lehr auſgeſprochen werden. Alſo ſchreibet man mit einem langen ſ folgende Nomina: ſhema eine Larve, ſhilu ein Schuſter-Aale, etc. Dahingegen werden die nachfolgende Nomina mit einem kleinen sh. geſchrieben, einfolglichen auch lind außgeſprochen: shila die Ader, shena ein Weib, shaba ein Froſch, shupa ein Suppen, etc.«

Je pa – kakor vidimo – iz Hipolita v četrti razdelek prestavljen drugi razdelek prvega poglavja brez podatkov o *zh* in *ſhzh* (*č* in *šč*), kar je velik spodrsljaj, saj bralec slovnice podatka o izgovorjavi *zh* in *ſhzh* zdaj ne dobi nikjer v slovnici.

3.3 Tudi **tretje poglavje** vsebuje nekaj Hipolitovih razlag in primerov, vendar je večinoma izvirno (HG 1715: 6–7, G 1758: 8–11). V prvem razdelku je po Hipolitu samo primer *poléti* : *poletí*, sicer pa gre za izviren in zelo posrečen opis enakopisnic ter vloge naglasa v slovenskih besedah:

> »Nekatere samoglasnike moramo – ne toliko zaradi ljubkosti kakor zaradi razlike v pomenu – enkrat izgovarjati dolgo, drugič pa kratko. To razliko v izgovorjavi v pisanju prepoznamo po naglasnem znamenju, kot npr. v besedi *poléti*; če želimo označiti 'poletje', torej 'v času poletja', mora imeti *é* zgoraj postavljeni naglas, izgovoriti pa ga moramo dolgo. Če pa želimo z besedo *poletí* povedati 'on bo letel', potem moramo označiti z naglasom *í* in dolgo izgovoriti le-tega (ne pa *e*). Pri tem bodi pozoren tudi na naslednje: kadar je *e* označen z naglasom, ga moramo izgovoriti kot nemški *ä* ali *ö*, kadar pa je brez naglasa, pa se izgovori, kakor ga izgovarjamo v abecedi, npr.: v besedi *ſo shéli*, kadar pomeni 'so rezali žito', moramo *é* pisati z naglasom in ga izgovarjati dolgo po vzoru nemškega *ö*. Nasprotno pa, kadar napišemo *an shelí* in to pomeni 'on želi', moramo napisati *e* brez naglasa in ga zato izgovoriti povsem gladko, *í* pa moramo zaradi naglasa, ki stoji na njem, nekoliko potegniti.«[18]

V drugem razdelku je Hipolitova omemba kratkih in dolgih samoglasnikov, opis izgovora kratkih samoglasnikov ter primeri *délam*, *pelám*, *pèr* in *pèrt*, sicer pa je celotno besedilo izvirno:

> »Ali se mora torej samoglasnik ali zlog izgovarjati kratko ali dolgo, lahko razberemo iz zgoraj označenega naglasa, ki je pri Kranjcih ali Slovencih samo dveh vrst. Prvi se imenuje ostrivec in ga pišemo iz leve na desno; kadar imamo *á é í ó ú*, torej tak samoglasnik ali zlog – običajno je zadnji ali predzadnji – izgovorimo dolgo, npr. *jest délam, jest pélam* [verjetno napaka pri naglasu, moralo bi stati *pelám*]. Prvi primer pomeni 'delam' in ima ostrivec na predzadnjem zlogu, zato ta zlog izgovorimo dolgo; v drugi besedi *jest pelám*, kar pomeni 'peljem', pa ne izgovorimo dolgo predzadnjega, ampak zadnji zlog, saj tudi ostrivec najdemo samo na zadnjem zlogu. Drugi naglas se imenuje krativec in ga pišemo z desne na levo, kot npr. *à è ì ò ù*. Kadar je samoglasnik označen s takšnim naglasom, ga moramo izgovoriti kratko in pogosto povsem blago, skorajda neopazno, kakor da bi ne bilo tam ničesar, npr. v besedi *zhèru*, ki

[18] »Es müſſen etwelche Vocales, nicht ſoviel wegen der Zierlichkeit halber, als wegen deß Unterſchieds der Bedeutnuß bald lang, bald kurtz außgeſprochen werden; dieſer Unterſchied aber deß Außſprechens wird in dem Schreiben auß dem Accent erkennet: e. g. das Wort Poléti, ſo man den Sommer, das iſt in Sommer, anzeigen will; muß das é den obgeſetzten Accent haben, und lang außgeſprochen werden: da man aber mit dem Wort Poletí andeuten will, er wird fliegen, ſo muß das i mit jenen Accent gezeichnet, und dieſes, nicht aber das e lang außgeſprochen werden. Mercke anbey auch wohl, wann das e mit einem Accent gezeichnet wird, muß ſelbiges auf die Arth eines Teutſchen ä oder ö außgeſprochen werden: ſonſten aber da das e ohne Accent iſt, wird alſo außgeſprochen, wie man es in dem A. B. C. außzuſprechen pfleget, als zum Exempel: in dem Worth ſo shéli, da es heiſt, ſie haben das Getreyd geschnitten, muß das é mit einem Accent geſchriben, und lang, auf die Arth deß Teutſchen ö außgeſprochen werden. Dahingegen aber, ſo man es ſchreibet: an shelí, und es heiſt, er verlangt, wird das e, gleichwie es ohne Accent geſchriben, alſo auch gantz glat außgeſprochen, und das í wegen deß an ſich habenden Accent in etwas gezogen werden muß.«

pomeni 'črv', je *è* označen s krativcem, zato ga izgovorimo blago in neopazno, tako da cela beseda *zhèru* tvori en sam zlog, kakor da skoraj ne bi bilo v njej nobenega *e*. Enako torej izgovarjamo *e* in *i* v naslednjih in njim podobnih besedah, kjer najdemo ta naglas: npr. *pèr* (*bey*), *pèrt* (*Tiſchtuch*), *nèi* (*nicht*), *leìtu* (*Jahr*) itd. Če pa samoglasnik ni označen z naglasom, ga moramo izgovoriti na naravni način, kakor ga običajno izgovarjamo v abecedi.«[19]

Besedilo v G 1758 je mnogo bolj didaktično kot Hipolitovo besedilo, sta pa zadnja dva primera z današnjega zornega kota izbrana nekoliko neposrečeno.

3.4 Četrto, peto in šesto (HG 1715: 7–10, G 1758: 11–16) poglavje vsebujejo Hipolitovo besedilo, ki je glede na vrstni red posameznih vsebin mestoma močno premešano, nekatera mesta pa so malenkostno skrajšana. Edine opaznejše spremembe so naslednje:

a) Uvodni odstavek v četrtem poglavju je glede na Hipolitovo besedilo bistveno razširjen in dopolnjen. Dodani so definicija opuščaja ter opisni primeri njegove rabe, dodan je tudi predlog *s*, ki ga je Hipolit pomotoma izpustil (G 1758: 11):

»Opuščaj ni nič drugega kot majhna črtica, podobna črki *c*, ki jo običajno zapostavljamo drugim črkam na vrhnjem delu, npr. *k′ h′*. Ta opuščaj rabijo Slovenci in Kranjci pri štirih črkah: *h, k, s, v*. S temi črkami pred opuščajem želijo namreč nekaj povedati in z njimi izražajo cele predložne besede, npr.: *jeſt pridem k′ tebi* (*ich komme zu dir*), kjer *k′* z opuščajem pomeni [nemški] '*zu*', *jeſt poidem s′ tabo* (*ich werde mit dir gehen*), *s′* z opuščajem pomeni [v nemščini] toliko kot '*mit*'«;[20]

b) izpuščen je Hipolitov odstavek o pisanju tujih besed (HG 1715: 10, G 1758: 15);
c) spremenjena so poimenovanja za dvopičje, piko in vprašaj (grška > latinska; HG 1715: 10: *cola, periodi, erotemata*; G 1758: 16: *duopuncta, punctum, interrogatio*);
č) nemščina je dodatno omenjena kot primerjalni jezik (G 1758: 15).

[19] »Ob alsdann ein Vocal, oder Sylben kurtz, oder lang außgeſprochen werden ſollte, gibt der obangeſetzte [sic!] Accent zu verſtehen, der bey denen Crainern, und Windiſchen nur zweyfach iſt; einer heiſt Acut, der von der rechten Hand auf der lincken hinab gezogen wird, als da iſt á. é. í. ó. ú. folglich ein dergleichen Vocal, oder Sylben, es mag ſchon die letzte, oder vorletzte ſeyn, wird lang außgeſprochen: zum Exempel, jest délam, jest pélam, das erſte heiſt, ich arbeite, und hat den Acut auf der vorletzten Sylben, und wird dieſe lang, in dem anderten Wort jest pelám, welches heiſt, ich führe, wird nicht die vorletzte, ſondern die letzte Sylben lang außgeſprochen, dieweilen auch der Acut nur auf der letzten Sylben zu finden iſt. Der anderte Accent heiſt Gravis, der von der lincken Hand hinab gegen der rechten gezogen wird, als wie à. è. ì. ò. ù. Da etwann ein Vocal mit einem ſolchen Accent gezeichnet wird, der muß kurtz, und offt gantz lind, ja faſt alſo unvermercket, als wann es nicht hierinnen wäre, außgeſprochen werden, zum Exempel: in dem Wort zhèru, welches heiſt ein Wurm, wird das è mit dem Accent gravi bezeichnet, folglich auch alſo lind, und unvermercket außgeſprochen, daß dieſes völlige Wort zhèru nur eine eintzige Sylben außmache, als wann faſt kein e darbey wäre. Eben alſo wird das e. und i. in folgenden, und andern dergleichen Worten, wo dieſer Accent anzutreffen, außgeſprochen: e. g. pèr bey, pèrt Tiſchtuch, nèi nicht, leìtu Jahr etc. Da aber ein Vocal mit keinen Accent gezeichnet wird, muß er der natürlichen Arth nach außgeſprochen werden, wie es in dem A. B. C. zu geſchehen pfleget.«

[20] »Das Apoſtrophe iſt nichts anderes, als ein kleines Strichlein, nicht ungleich einen c. welches man einen anderen Buchſtaben in der Höche beyzuſetzen pfleget, als da iſt k’ h’ Dieſes Apoſtrophe gebrauchen ſich die Windiſchen, und Crainer bey dieſen 4. Buchſtaben h. k. s. v. da ſie nemlich mit dieſen Buchſtaben vor ſich ſelbſten wollen etwas andeuten, und vor ein gantzes Praepoſition-Wort gelten laſſen: als zum Exempel: jeſt pridem k’ tebi ich komme zu dir allwo das k’ mit dem Apoſtropho heiſt zu, jeſt poidem s’ tabo ich werde mit die gehen, das s’ mit dem apoſtropho heiſt ſoviel als mit.«

4 Kako bi torej ocenili obravnavane tri slovnice na podlagi poglavja o pravopisu? Vse tri so sicer zaznamovane z Bohoričevim besedilom, vendar pa kažejo tudi kar precejšnjo izvirnost – še posebej pri opisu izgovora posameznih črk. Čeprav je G 1758 v drugih poglavjih povsem naslonjena na Hipolitovo besedilo slovnice in ne kaže kake posebne kvalitete, pa v poglavju o pravopisu nasprotno nekajkrat v razumljivosti in izvirnosti, še posebej pa v pedagoškosti celo prekosi Hipolita. Poleg tega velja opozoriti, da vse tri slovnice predstavljajo korak naprej glede na svoje »predhodnike« v uvodih ali opombah v posameznih knjigah iz 17. stoletja. Medtem ko ti izhajajo zgolj iz navodil za branje/rabo besedil, slovnice že prinašajo tudi navodila za pisanje/tvorbo teh besedil. Od omenjenih uvodov ali opomb lahko v rešitvah obravnavanih slovnic nedvomno razpoznamo samo Schönlebnov uvod v lekcionar iz leta 1672 – a še to samo pri razlagi razlike med glasovoma *s* in *z*.

Če se ozremo še naprej, lahko najbolj očiten vpliv tega poglavja Bohoričeve slovnice iz leta 1584 ter Hipolitove priredbe iz leta 1715 pripišemo Japljevi (sicer docela izvirni) rokopisni slovnici – tam obe navedeni slovnici tudi izrecno omenja (Japelj 1807: 2, 3, 13),[21] sicer pa je vpliv Bohoričeve slovnice po Pohlinovi slovnici začel naglo upadati. Slovničarstvo je začelo stopati po novi poti.

Viri in literatura

Kozma Ahačič, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kozma Ahačič, 2008: Govor in njegov zapis v prvih stoletjih zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Primož Vitez (ur.): *Spisi o govoru*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Kozma Ahačič, 2009: Skladnja v treh predelavah Bohoričeve slovnice (1715, 1755, 1758). *JiS* 54/2. 51–80.

BH 1584 = Bohorič, Adam, 1584: *Arcticae horulae fuccifivae.* Wittenberg.

Adam Bohorizh, 1987: *Arcticae horulae succisivae – Zimske urice proste*. Prevedel in spremno študijo napisal Jože Toporišič. Maribor: Založba Obzorja.

G 1755 = Annon., 1755: *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica*. Rokopis (BSB cod. Slav. 8; kopija v NUK-u, inv. št. 6/2007).

G 1758 = Annon., 1758: *Grammatica oder Windisches Sprach-Buch*. Celovec: Kleinmayr.

Josef Hahn, 1971: Zu Cod. Slav. 8 der Bayerischen Staatsbibliothek. Branko Berčič (ur.): *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 140–143.

Marc L.Greenberg, 2002: *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Aristej.

HG 1715 = Hipolit Novomeški, 1715: *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica*. Ljubljana: J. G. Mayr.

Jurij Japelj, s. a.: *Arcticae Horulae Adami Bohorizh Anno 1584 Witebergae vulgatae, nunc Redivivae seu Tractatus comprehendens Elementa linguarum principalium Slavicae originis*. Rokopis (NUK, Ms 350).

Jurij Japelj, 1807: *Slavische Sprachlehre, das ist Vollständiger Grammatikalunterricht von der krainerischen und windischen Sprache, wie sie in Krain, in dem oest. Littorale, in der Grafschaft Görz, in Steyermark und Kärnten gesprochen wird, oder vielmehr gesprochen werden sollte, dann wie sie von den Kroaten, Dalmatiern, Slavoniern, Böhmen, Polen und Russen leicht verstanden werden kann*. Rokopis (NUK, Ms 181).

[21] Na BH 1584 Japelj izrecno opozarja tudi v zgodnejšem rokopisu (Japelj s. a.).

Jakob Müller, 2003: Raba imena Slovenci v 16. stoletju. *Škrabčeva misel IV: zbornik s simpozija 2002*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 21–41.

Jožica Narat, 2003: Kranjci in kranjsko v delih p. Stanislava Škrabca. *Države, pokrajine, narodi, ljudstva in njih kulture ter znanosti v Škrabčevih delih: Škrabčeva misel IV: zbornik s simpozija 2002*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 141–156.

Martina Orožen, , 2003: Začetki slovenske jezikoslovne misli. *Razvoj slovenske jezikoslovne misli* (Zora 26). Maribor: Slavistično društvo. 382–390.

Franc Mihael Paglovec, 1741: *EVANGELIA, INU BRANIE NA NEDELE INU Prasnike zhes zelu leitu, is Latinſkiga na Crainski jesik ſveſtu, inu ſkerbnu preloshene, popraulene, inu pogmerane*. Ljubljana: A. F. Reichardt.

Jakob Rigler, 1961–1962: Tendence pri razvoju l-a. *SR* 13/1-4. 241–252.

Janez Ludvik Schönleben, 1672: *Evangelia inu lystuvi* /.../. Gradec: skuzi Widmanstetterske erbe v' sakhladi Joannesa Helma.

Anton Slodnjak, 1971: Die Wirkung der Arcticae horulae von Adam Bohorič auf das Schrifttum in den slowenischen Ländern von 1584 bis 1809. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 122–134.

Janez Svetokriški, 1691: *Sacrum promptuarium* /.../. Venetiis.

Jože Stabej, 1997: *Slovensko-latinski slovar: po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Jože Toporišič, 1984: Prva slovenska skladnja. *Slavistična revija* 32/3. 159–181.

Jože Toporišič, 1987: Zimske urice: prva slovenska slovnica. *Adam Bohorizh: Arcticae horulae succisivae – Zimske urice proste*. Maribor: Založba Obzorja. 281–328.

Jože Toporišič, 1988: Slovnica ali Slovenja jezikovna knjiga 1758. *Wiener slavistiche Almanach* 22. 227–236.

Jože Toporišič, 1989: Bohoričica 17. in prve polovice 18. stoletja. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 9). Ljubljana: Filozofska fakulteta. 233–252.

Jože Toporišič, 2003: Oblikoslovje v celovški slovnici ali Slovenji jezikovni knjigi. *Oblikoslovne razprave*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 331–334.

Janez Vajkard Valvasor, 1689: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain* /.../. Ljubljana: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter.

Summary

The article examines the chapter on orthography in three eighteenth-century revisions of Adam Bohorič's grammar (1584): Hipolit's from 1715 (HG 1715), the manuscript revision from 1755 (G 1755), and the Klagenfurt revision from 1758 (G 1758). As in other areas, this chapter shows the following interdependency of the three grammars: HG 1715 directly relies on Bohorič's grammar with various additions and omissions; the manuscript grammar (G 1755) is a considerably shortened transcript of Hipolit's grammar; the Klagenfurt grammar (G 1758) is, generally speaking, a fairly unsophisticated German translation of Hipolit's adaptation. This chapter distinguishes itself from other chapters by its considerable originality, in both HG 1715 and G 1758. Also noticeable is the quality of the text in G 1758, which is considerably higher than the average text in this grammar.

The basis for the chapter about orthography in HG 1715 was Bohorič's fifth table from the chapter on orthography, which describes »Latin-Carniolan orthography« (*De orthographia Latino Carniolana*), but Hipolit introduced several minor changes and wrote a new chapter on pronunciation with regard to the use of letters (*De Pronunciatione ex usu Literarum*), where he treated the relationship between letters *c* and *k*, spelling of the reflexes of word-final and pre-

vocalic *ł* and *švapanje*, the spelling of the sounds *s* and *z*, *š* and *ž*, and the use of the letter *z* for the sound *c*. At the time, these issues were particularly relevant, which is evident from some linguistic introductions and annotations from the 17th and first half of the 18th centuries, which were not taken into consideration as a direct model by any of the revisions (with the exception of HG 1715 where in description of the spelling of the sounds *s* and *z*, there is a passage directly modeled by Schönleben's introduction to the lectionary of 1672; this passage, taken from Hipolit, is then also included in G 1755 and G 1758). The chapter about the orthography in the manuscript variant of the grammar from 1755 is a straight copy of HG 1715 with minor corrections.

G 1758 keeps the basic scheme of HG 1715, but the text, (translated into German), is organized differently and has major additions and changes. In comparison with HG 1715, this text represents another step towards a better comprehensibility and its approach is more pedagogical. Most original solutions and changes can be found in the two chapters dealing with the pronunciation of vowels and consonants (*Von der Außſprach, und Schreibens-Arth deren Windiſchen Conſonanten; Von der Außſprach deren Vocalen, und von denen Accenten*).

All three grammars represent a step forward with respect to their »predecessors« in introductions or annotations in individual books from the 17th century. While these are limited to the rules for reading, i.e., use of texts, the grammars also include instructions for writing, i.e., the composition of texts.